

Bocskai Istvánról, vallásszabadságunk hősről.

(A hajdú-böszörményi nagygyűlésen tartott ünnepi beszéd.)

A vallás változtatása a nemzetek lelkét a legmélyebben érinti s oly átalakulást idéz elő, mint a tavasz a földre. Gondolkodásban, érzületben, akaratban átalakítani egy nemzetet: századok műve. Mivé lett Árpád magyarja fél ezer év alatt, I. István királytól II. Lajosig? — azt a változást a pogány ősi vallásnak a keresztyénséggel való felcserélése magyarázza meg. Hunnok és Avarok módjára nem enyészett el, tartós magyar államot alkotott, mely I. László, Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás királyaiban európai hatásúvá domborodott ki. Erre idő kellett, félezer év!

A XVI-ik században indult meg a vallásváltoztatás második nagy folyamata a reformációval. E nagy mozgalom varázserővel munkált Helvetia legmagasb havas csúcsaitól a Nagy Magyar Alföld közepéig, az angol és szász fajtól a hajdúk ivadékáig; mivel a reformációt mint haladási tényezőt fogták fel a nagy nemzetek; örök dicsősége a magyar fajnak, hogy minden rétegében, fenn és lenn, hévvel csatlakozott ahhoz s lelke tükrében az új fényt visszasugározta.

De mivel a vallás, benső természeténél fogva, halhatatlan erő az emberiségben, az újnak keletkezése nem jelenti a réginek teljes kimulását, hanem az erős harcot életre-halálra.

Igy történt ez hazánkban is, a hol a XVI-ik század négy utolsó évtizedében a korszellem hatása alatt annyira megizmosult a reformáció, „hogy ujjain számlálhatta volna meg az ember azokat, a kik őseik régi hitéhez, a r. katolikus valláshoz hívek maradtak“ (Károlyi Á. Budapesti Szemle. 1889. évf. 142. l.), mert „30 protestánsra csak egy katolikus esett“ (Révész, Figyelmező: 1878. évf. 352. l.).

De megváltozott minden a XVII. század hajnalán. A korábbi vallás fogyni érezvén élete erejét, a végponton felébredt benne a maga megmentésének ösztöne, de nem a lélek, hanem az erőszak fegyveréhez nyúlt. A török elől bújdosó pécsi püspök (Zalatnoki) rajongással öleli régi hitét s a tridenti zsinat végzéseit akarta Rudolf király által országos törvénynyé tétetni, mely szerint országos tisztségre csak buzgó katolikus alkalmazandó. *Szuhaj* István püspöki székét, Egert a török elfoglalván, a püspök és káptalanja menedékhelyéül, ideiglenesen, Kassa városát jelölte ki (1597.), templom nem, létében egy kápolnával kellett előbb a vendégeknek megelégedni, mert a városban „lámpással is alig lehetett volna egy katolikust találni“. Alig tette be lábát a püspöki hatalom, hozzálátott a nagy templom visszafoglalásához s hat évig tartó aknamunka után, királyi rendeletre a császári parancsnok a templomra szegzett ágyú segélyével, nemcsak elfoglalta, a mint a király előtt festette, „a buzgó katolikus királyok és királynék által emelt ama fenséges templomot“ (Kassán, 1604 jan. 8.), hanem valamennyi templomot elvett a polgároktól s még magánházaknál is eltiltotta a prot. istentisztelet tartását.

Hiába hivatkozott a város eddigi jogaira, hogy több mint félszázad óta (1549 óta) háborítlanul bírta templomait; háromszori tűz után mint saját tulajdonát, háromszor építtette fel a főtemplomot; mikor menhelyet adtak a káptalannak: biztosítást nyertek a város szabadságának épségben maradásáról. A királyi udvarban minden felfolyamodás félretétetett, *Szuhaj* már a sárospataki iskolát is el akarta venni.

Itt merül fel a *templomkérdés!* Az átalakító korszakokban ismétlődnek a templomfoglalások és átídomitásaik a világtörténelem mezején. A dolgok erejénél fogva, mint Byron hirdette: még az istenek is engednek, az a templom, mely egykor Jupiteré volt, sorban lett Krisztus vagy Muḥamed templomává (Ch. Herold. C. II.). A világtörténelem forduló mesgyéin rakásával váltak a pogány templomok keresztyén templomokká; úgy a római, mint a görög egyház minden lelkifurdalás nélkül alakítá át szokot a maga számára. Önelégülten vette a római egyház birtokába a minden istenek templomát (Panthéon) s lón belőle Rómában a minden szentek temploma. IV. Bonifacius pápa korában, 610 Kr. u. (Kurtz: Egyh.-történelem. I. 87. §. és Allzog: I. 134. §.) A templom mitsem ér, ha elhagyták hivei, üresen áll, mert a templomot nem magáért, hanem a hivekért építették. Mikor mind egy szálíg elfogytak a régi vallás követői (így volt Kassán, így Debreczenben), azok újabb vallásra tért maradékai nem hagyták

pusztán a templomokat, hanem mint egyenes utódok és örökösök, átvették az Isten továbbdicsérésére. Ez volt a dolgok menete Európaszerte a XVI. században. Szuhaj püspök nem vehette vissza saját templomát a törököktől, elvette saját honfitársaitól, a békében a békét vésszesen felkavarta.

De mi adta a bátorságot a béke ölén felgyújtani a kegyetlen harcz üszkét? A siker, mely a szabad Erdély letiprása által ösztönző például mutatkozott. A jezsuiták által vezetett ingatag jellemű erdélyi fejedelem, Báthori Zsigmond, számba nem véve a hazafias szellemet s a népesség túlnyomó protestáns zömét, átadta Erdélyt Rudolf királynak. A király, a kegyetlen Básta György tábornokot nevezte ki Erdély kormányzójává és lenyűgözőjévé, a ki előidézte ott a rémuralmat; egy tollvonással eltörle Erdély szabad alkotmányát, a régi vallás visszaállítását minden erővel megkezdte. Maga Rudolf király adta az utasítást fővezérének (1603 szept. 14.), hogy Erdélyből ki kell irtani „az istentelen eretnekségeket“.

E példa nyomán a szolgálalelkű királyi tanács, melynek 14 püspök mellett 6 világi tagja volt, a király korlátlan jogát hangoztatta, a szabadság elkobzását javallá s az üldözést alkalmazta a királyi Magyarországra is; Pethe Márton kalocsai érsek, királyi helytartó és szepesi prépost, hatósága területéről megkezdte királyi parancsra az evangélikus lelkészek elűzését s templomaik elfoglalását. Oly vérmes reményeket tápláltak némelyek közülök, hogy azt jósolták: hat év múlva híre sem marad az evangélikus hitnek (Erdélyi Múzeum. 1879. évf. 3. 1.). Ha a vallás éltető levegőjét, a szabadságot megsemmisítik, maga a vallás is rommá lesz. A király tanácsadói az alkotmány megcsönkítésén régen munkáltak, a felküldött törvényczikkeket halasztásokkal, kihagyásokkal vagy elmagyarázható záradékokkal tették értéktelenné, hogy kijátszhasák a nemzeti akaratot.

A kettős vész, a politikai és vallási szabadság elleni merényletek országos párttá tömörítették az eddig ellentétes városi és megyei, a lutheránus és kálvinista elemeket s az 1604-iki országgyűlésen a többség ünnepélyes óvást tett (1604 ápr. 8.), hogy ha megnyugtató választ nem kapnak közös felterjesztésekre, a vallásháborgatás égő kérdésében: minden jogaikkal élni fognak.

Mi volt ez óvásra a visszhang? A prágai tanács a felterjesztett 21 törvényczikkhez önkényűleg egy új, az ú. n. 22-ik törvényczikket toldott és szentesített a királylyal, melyben a király megújítja valamennyi elődjének a vallás ügyében hozott, már feledésbe ment, kemény törvényeit és rendeleteit,

tehát a lutheránusok megégetéséről szólót is; és eltiltja az országgyűlésen a valláskérdés előhozatalát, a kik azt mernék tenni, azokat, mint „nyugtalan újítókat“, büntetés alá vonja. Törvényt akartak hozni országgyűlés nélkül, sőt ellenére; figyelembe nem vették, hogy az erdélyi országgyűlések már évtizedekkel előbb (1557, 1564, 1571.) megalkották a vallás-szabadsági törvényeket.

A magyar alkotmány történetében beállt ezen páratlan sértés végleg felizgatta az országot, beállt az alkotmány megmentésének és megvédésének komoly szükséglete. A Gálszécsre (1604 szept. 8.) összehívott rész-országgyűlés megtagadta a korábbi megajánlt pénz és hadisegély megadását mindaddig, míg a törvényen kívül szentesített XX-ik t.-cikk el nem töröltetik s a vallásszabadság meg nem erősítettik. Így vált közössé és egybekapcsolttá a politikai és vallási ügy! A ketős szabadság romja vagy diadala között kellett választani. S midőn a kormány karhatalommal megkezdte az adók behajtását, közjelszóvá lett: éljen a nemzet az ellenállás jogával, fegyver ellen fegyvert szegezzen. A szabadságháború elkerülhetetlenné vált. Ki legyen a nemzet vezére, a szabadsághős, a megmentő? A nagy idő előállítá azt. A zsarnokság átka, hogy vakságával maga kelti fel a bosszuló villámot.

Bocskai István, magyar református nemes, Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem anyai nagybátyja, Rudolf hive volt, mint fejedelmének követje, Prágában dolgozott a magyar korona és ország régi hatalmának visszaállításán, ezért honfitársai németpártinak nevezték. De midőn belátta, hogy az egységesítés nem a magyar királyság javára irányul, hanem szabadsága megfojtására, katonai leigázására, tartománynyá stüllesztésére; és sem Bécsben, sem Prágában a magyar államiságnak egy barátját sem tapasztalt; sőt az önérzetes oszlopemberek elnémitására, vagyonaik elkobzására irtó háború indított; a jobb hazafiak felségsértési pörbe huzatván, éltök megmentése végett elbujdosni voltak kénytelenek, mint a nagy oszlopférfit, a lutheránus Illyésházi; ily körülmények közt Bocskai elhagyta az udvart, keserű érzettel félrevonult biharmegyei birtokára, várva az események fejlődését.

Bámulatos egyérettel az országos közvélemény Bocskait óhajtotta vezérül, az őt erre felhívó levél Prágába jutott — a nélkül, hogy Bocskai tudott volna a levélről: Barbiano, a Kassán lakozó katonai parancsnok, mint felségsértőt haditörvényszéke elé idézte; birtokai lefoglalását katonai erővel megkezdte, mert a reá törvénytelenül vetett tetemes adót nem

fizette. A támadást tehát Barbiano tette, elfoglalta Bocskai szentjóni várát.

Bocskai saját személye biztosítása végett előbb „Sólyomkő“ nevű hegyivarába vonult.¹ Elérkezett a cselekvés órája, mint maga Bocskai végrendeletében fenhagyta, „ő felsége tisztviselői fegyverekkel, kardjokkal s ágyuival, minden törvény nélkül, kergettek engem el ő felsége hűsége mellől“. Sólyomkőből indult 500 emberével a nagyszerű útra, a felszabadító és önvédelmi háborúba. Nem volt pénz, sem hadsereg, de mögötte volt a legnagyobb kincs, a rejtett élő erő, az igazság és az a mellett fellángolt nemzeti lelkesedés. Diószeg mellett állotta útját a német hadsereg 10,000 emberrel; 1604 október 14-én, a legerősebb csata után, Bocskai győzött, mert a Barbiano seregében levő 3000 hajdú megértette, hogy őket nem a török, hanem hitők és nemzetök leigázására vezették, Bocskai zászlajához csatlakozott a kettős szabadság védelmére. (Pálkövi Antal czikke „Bocskai és a bécsi békekötés“ a Sárospataki Füzetek 1857. évfolyamában.) A zsoldos seregbeliek szabadságvédők lettek, ez a hajdúk el nem évülő érdeme, övéké az oroszlánrész a sikerből, ők lettek az első honvédek. E diadal híre üdítőleg hatott az ország távoli részeibe, seregestől csatlakoztak a szabadító mellé, a császári sereg mint köd oszladozott, oly változás állt be, hogy egy hónap múlva (nov. 12.) Bocskai előtt ünneplésen nyitá meg Kassa városa kapuit, oda nem Barbiano, hanem Bocskai vonult be; a felsőmagyarországiak szabadítóként üdvözlék s Barbiano kénytelen volt Pozsonyig visszahúzódní. Bocskai tábora nőtön nő, vezéreinek egymás után adják fel magukat a királyiak kezén levő várak; sőt előcsapatjai Morvaországba és Sziléziába csaptak be. Prágában és Bécsben megrendültek, a mint a magyar nemzet erővé, hatalommá testesült. Ennél gyorsabb és nagyobb fordulat nem volt hazánk történelmében.

Rudolf országgyűlést hívott Pozsonyba (1605 jan. 6.), de azon oly kevesen jelentek meg, hogy az meg nem nyilhatott. Ellenben az erdélyi megyék és székelyek (Szeredán) február 21-én fejedelmökké választották Bocskait.

Az ország nagyobb részének szívét a közszabadság ügye mellett érezvén dobogni Bocskai, alkotásokhoz fogott, ország-

¹ E vár II. Rákóczi F. szabadságharczai alatt még állott, ezek megszűntével romboltatott le. Ma rom. „Óh mily szép méditatiót írhatna e romok felett egy magyar protestáns Volney“, jegyzé meg Révész Imre (i. m.).

gyűlést hívott *Szerencsre* (1605 ápr. 18.) „hazánk közönséges javairól és megmaradásairól“ tanácskozni. Míg a királyi hívásra alig öt, Szerencsre 21 vármegye jelent meg, igazolódott az 1604-diki felterjesztés kétségbevont aláírása „az ország többsége“. A régi vallás főpapjai — a mindig királypártiak — elmaradtak.

A szerencsi országgyűlésen nagy lelkesedéssel Bocskait Magyarország fejedelmévé választották, letette az esküt, beszédében méltán adott hálát Istennek, hogy „egyetértést öntött a magyarság lelkébe“. Ez a siker biztosítéka mindenben!

A rendek megszerkesztették egy erőteljes emlékiratban „panaszaikat, mentségeiket és tiltakozásukat“ (Querelae, excusationes cum protestatione) s mint kiáltványt Isten előtt a keresztyén világhoz intézték. E vádlevélben igazolták fegyverrekelésöket. Felkelnek, mondák benne, hogy „a szabad ország hitvány tartományyá ne süllyesztessék“; továbbá a vallásszabadság üldözése ellen rámutattak a bibliára, abból tudva levén, „hogy Krisztus és apostolai senkibe a hitet, választ, szent lelket fegyverrel nem erőszakolták“, mert a hit hallásból van. (dr. Károlyi A. „Magy. Országgyűl. Emlékek. XI. köt. 1899. év. 168—190. l.) Az evangyéliom szelleméhez alkalmazkodva törvényül hozták, hogy „a vallás szabad legyen“.

A király környezetében Mátyás főherczeg felfogván, mily veszély környezi magát az uralkodó családot, a békekötés eszközéhez nyúlt, elküldte követeit Bocskaihoz, azokhoz csatlakozott az eddig felségsértőnek kiáltott Illésházi, kit sűrű levelezés után maga a főherczeg kért fel közvetítőül, a ki különben is királypárti volt, míg el nem tildözték, de hazajövele után Bocskaihoz csatlakozott volt. A király követeit Bocskai Kassán fogadta (júl. 1.) kellő díszszel, de csak akkor bocsátkozott velük érdemleges tárgyalásba, mikor felmutatták a császár-királytól a felhatalmazást; a németnek írás nélkül nem hisznek, ez volt a közfelfogás. A fejedelem átadta írásban a békepontokat. Dicső mozzanata történetünknek, hogy felülről keresték, kérték a békét, a nemzet pedig ereje tetőpontján diktálta követelményeit.

A béke első pontja ez vala „Kévánja a magyar nemzet, hogy ő felsége minden várban, városon és falun és *mindenütt* Magyarországbán szabad vallásában kit-kit megtartson és abban senkit is meg ne háborítson“. Hogy a nemzeti küzdelem mozgató lelke, a szabadságok anyja, a lelkiismeretszabadság tétetett első helyre, mutatja legjobban a valláshős mivoltát s a háború egyik főokát. Az akkor fenn álló rendi alkotmányból az újkori alkotmány építése itt kezdődik, mert a vallás-

szabadság a nép zömének, a falvak lakóinak is biztosított; megcsillant itt a népjog hajnalcsillaga. Biztosításul a szabadságnak, követeli továbbá első sorban a nemzet, hogy II. Lajos király alatt hozatott szomorú törvényből „a lutheránusok megégetése“ töröltessék; s az európai nemzetekhez intézett kiáltványban „iszonyúnak“ nevezett 22-ik articulus, mely országgyűlésen kívül toldatott be a törvénykönyvbe, onnan szintén kitöröltessék, ezzel a törvényhozó felségjognak érvény szereztessek.

A többi pontokban a nemzeti fejlődés akadályainak elmozdításáról gondoskodtak. Mivel pedig keserű tapasztalatok alapján az akkor uralkodó papirendet s annak mindenhatóságát, politikai ügyekbe való beavatkozását tartották az ország bajai egyik főokozójául, főleg a jezsuitarend ellen fordultak. A hetedik békepontban követelték a rendek a *jezsuitáknak az országból kitelepítését*. E nagy kérdést — mely ma sem szűnt meg nyugtalanítani a nemzeteket — Bocskai és kora vetette fel a világtörténelem asztalára, megelőzve vele Európát. A jövőbe bevilágító eszme volt az. Bocskait száz év múlva követte e téren II. Rákóczi Ferencz (1706), a ki az államban államot képező jezsuiták ellen szintén merész támadást intézett, hangoztatta volt, hogy a róm. katolikus egyház virágzott a jezsuiták előtt is, más szerzetrendek századokon keresztül védelmezték azt, mikor még az „italizmus“ (mai nyelven ultramontanizmus) lovagjai nem szerepeltek.¹ E két messzelátó államférfi: Bocskai és Rákóczi, készíték elő a világnézet megfordulását, mert az európai kath. királyi udvarok (az úttörő volt Pombal marquis spanyol miniszterelnök 1759-ben) maguk eszközölték ki a jezsuitarend megszüntetését 1773-ban; a bécsi kormány akkor maga is hozzájárult. Hadd a magyar nemzeti szellemet saját alaptermészete szerint cselekedni, ő a világ első népeivel versenyezni képes, sőt néha megelőzi őket. Ime a történeti példa erre! Igaz, hogy 40 év múlva az „italizmus“ (Rákóczi szava) feje megint visszaállította a jezsuitarendet (1814) az európai reactio korában; de az is igaz, hogy a francia köztársaság 1880-ban és a német birodalom 1872-ben 70 év múlva kitelepítették a jezsuitákat birodalmuk területéről; azt tették, a mit Bocskai kívánt. Meg kell gondolni, hogy az emberiség életében a visszaesések nincsenek kizárva;

¹ Rákóczi válaszát egész terjedelemben magyarul közli *Zsilinszky Mihály* „A magy. országgyűlések vallásügyi tárgyalásai“ hatalmas művének IV. kötetében (1897) 206—225. l. Meltatta Balogh F. „A magyarországi Prot. Egyházak története“ 96. l. Debreczen 1905.

ólhányszor kellett ezt tapasztalni szegény hazánknek le a mai korig!

Hogy a szeg fejét találta el a Bocskai-szellem, mutatja, hogy nyomban a jezsuiták rágalmazó irattal akarták elfordítani Németország fejedelmeit a magyar nemzeti tügytől, kitagadván Bocskait és híveit, sőt a magyar protestánsokat a keresztyének sorából. Bocskai hívei kénytelenek voltak védíratot (Apologia) bocsátani ki a rájuk fogott hazugságok ellen; hogy a támadás jezsuita kohóból származott, igazolja, miszerint a jezsuita Pázmány Péter próbálta volna czáfolni a magyar egyház követeinek és lelkészeinek védíratát.¹

Bocskai tekintélye folyton nőtt, Erdélyben az eddig tartózkodó szászok is meghódoltak (szept. 14.); a török nagyvezér november 10-én fogadta a fejedelmet a Rákos-mezőn fényesen és szövetkezett vele.

Ez alatt a királyi udvarban elkészítették a Bocskai békepontjaira adandó feleletet részenként. Az első királyi válasz Bocskaihoz érkezvén (szept. 20.), annak tárgyalására ő *Korponára* (1605. nov. 21.) országgyűlést hívott, melyre a királyi követek is megérkeztek. Hajh! de e válasz nélkülözötte az őszinteséget, a jogos kivánságok kielégítésétől távol volt. A sarkalatos első pontra a tényekkel ellenkezőleg általánosságba burkolva csak annyit mondott „ő felsége miként ezelőtt, úgy ezután sem fog senkit háborgatni vallásában“. Ilyen volt a többi pontokra is a semmit mondó válasz.

A nemzet Korponán elkeseredéssel, sőt haraggal fogadta a választ, nem nyugodhatott bele — mint Bocskai magát kifejezte — hogy „nekik csak a karón mutassanak varjút“ (Erdélyi Múzeum, 1879. év.). A királyi követek látva a közfelháborodást, sietve távoztak Korponáról. A háborút folytatni kell, lón ország végzése; sőt a hevesebbek a királylyal való örök szakítást javalták, a mérsékelt Illésházi akadályozta meg, hogy a béke szállai meg nem szakadtak. A mindig remélő Illésházi társaival mint Bocskai követei vitték fel Bécsbe a főherceghez a rendek feleletét, ott türelmetlenül vártak rájuk, a bécsi nép bámulatának tárgyai voltak, mikor december 31-én megérkeztek.

Kezdetét vette a *második alkudozás* Bocskai és a király

¹ Ez „Apologia“ szövegét ismertette Révész Kálmán Kassai ref. lelkész, Alvinczi Péterék utódja, a bécsi béke háromszázados évfordulóján a „Protestáns Szemle“ 1906. év 5-ik füzetében. A közszabadság és haladás tömérdek rázkódtatástól lett volna ment, ha Bocskai kora által felvetett eszme akkor valósult volna meg.

követei közt s mivel német részről a húzás-halasztás volt az utasítás, öt hónapi fegyverszünettel segítettek a kérdés megoldásán. Legnehezebb volt a valláskérdés, melyet Mátyás emberei semmiképpen sem akartak elfogadni, a jezsuiták ijesztgették a főherceget, ha engedne, a pápa kiátkozásával. Nagy vontatva megszerkesztették a bécsi egyezményt, a mint Rudolf jónak látta, a főherceg követei leérkeztek Kassára s ő külön levélben kérte fel a fejedelmet, erősítené meg a békepontokat. „A rendek jogait tiszteletben tartom“, összehívta tehát Kassára az országgyűlést (1606 ápr. 24.). A második királyi válasz felolvasása után újra kitört a méltó elégtelenség, a nagy többség kijelentette: csak a nemzethez illő igazságos békét fogad el. Rendkívülieg felhevítette minden tag kebelét az első pont a *vallásszabadságról*, ebben csak annyi van, hogy a vallásügyet a korábbi állapotban hagyja meg; a 22-ik cikket törli, mert országgyűlésen kívül hozatott. A rendek teljes részletezett és világos törvényt kívántak (május 12.), t. i. az háromféle religio: római, helvét és ágostai *szabadságos hirdetésben* maradjon köztünk és hogy az evangélikusok vallása ellen szóló törvénycikkek, bármely időben hozattak, eltörültsenek a 22-ik t.-cikkkel együtt. Az eltörlés erősen van körülírva, egyike „semmisíttessék meg“, a 22-ik cikk töröltessék azért is, mert ez a cikk volt a religio megbántása. A 8-ik pontra nézve határozták, hogy ő felsége a jezsuitákat ne tartsa országunkban; jobb ezeknek az országból való megváltását, hogy nem mint a békesség alapjának megbombolását viselni. („Sylloge actorum Publicorum“. 20—22—27. l. Chorebo, azaz Sinai Miklós 1790-iki kiadványa.) Követelték még a kath. püspökök számának csökkentését; az adománylevelekből azon záradék kihagyását, hogy az adományos tartozik jószágairól a prot. lelkészeket és vallást kiűzni stb.

Úgy Korponán, mint Kassán a *református vallás* névleg biztosításának kívánása a legjobban sérté a kath. nagyhatalmakat; mert az ágostai hitvallást a német birodalom területén törvény ismerte ugyan el (1555 óta), de a reformátusoknak ott sem volt törvényesen elismert szabadságuk, sem az osztrák örökös tartományokban. A királyi Magyarországon semmiféle törvény nem biztosítá, megnevezve még az ágostai, annál kevésbé a helvét hitvallásúakat. Európai kérdéssé Bocskai emelte fel azt; ő volt az a ki nemesen mind a három vallás szabadságát követelte; még pedig úgy hogy az állam Acsádi Ignác szép képe szerint (Magyarország története 1526—1608. a 610. l.) ne középkorilag berendezett gót dóm (homályos püspöki székestemplom) legyen, mely egyetlen egy felekezet szá-

mára épült, hanem az új felekezetek részére biztosított egyenjogúságnak megfelelően építtessék át! Ebben ragygyant fel az újkor hatalmas szelleme, profétiája és a jövő előkészítése. A pusztában kiáltó szó a magyar nemzet szívéből, lelkéből, agyából jövelt ki.

Megemészthetlen volt e kívánalom Bécsben, Prágában, Velenczében, Rómában, Madridban, szóval fél Európában. A spanyol-pápai párt irtózott a magyar kívánalmaktól, még az ágostai vallást sem lehet megtérni, hát még a helvét hitvallást, „a svájci parasztok és kézművesek vallását“! (Acsádi i. m. 232. l.) A pápa a kath. vallás érdekeit sértő bármi határozatnak ellene nyilatkozott; a béke tehát csak a „kath. vallás sérelme nélkül“ jöjjön létre, így intett a pápa államtitkára Borghese bíbornok. De az események hatása alatt még is annyit megengedtek, hogy „a szükség úgy parancsolván“ a két prot. vallás szabad gyakorlásának „hallgatólagos megtérésébe“ Magyarországon beleegyeztek. Ily háttérrel szemben elengedhetetlen volt Bocskaiék azon álláspontja Kassán, hogy nem hallgatólagos tűrés, hanem nyílt és megnevezett legyen a vallásszabadság elismerése és ő felsege „az egész országban való helyeken minden rendeknek szabad és helybehagyott vallásának a bevett és használt szokás szerint komolyan nyújtja hirdetésének és tanításának szabadságát és egész Magyarország területén hangozni és szétterjeszteni engedje. (Sylloge: 22. l.)

Ily értelemben készítették el a kassai viszonzólevelet (replica) s Bocskai követei Illésházi és társai vitték azt Bécsbe, az ez időközben teljhatalmú kormányzóvá kinevezett Mátyáshoz. A kassai ingerültség hangja intette a német tanácsosokat megfontolni teendőiket, Mátyásnak sem volt kilátása kedvezőbb hadi fordulatok előidézésére, pedig a fegyverszünet vége (jún. 24.) már közeledett. Kemény viták után aláírták a bécsi béke okmányát (jún. 23.) mind a két fél követei; Rudolf, kinek környezete előbb „istentelen“-nek nevezte az okmányt, nagynehezen megerősítette azt aug. 6-án, de tekervényes záradékkal. Mátyás, látva a veszélyt, a záradék nélkül küldte le az okmányt Bocskaihoz aláírás végett.

De ismét új nehézséget idézett elő az első cikk végére tett az a pótlás, hogy a vallásszabadság „ne legyen a római kath. vallás sérelmére“, mely kétséges és homályos voltánál fogva elértékteleníté a lényegét. Ez a híres záradék (praejudicium religionis catholicae“ lásd Clemente levelét Mátyáshoz, 1606. márcz. 16.) a pápa és a spanyol király követeinek találománya s megtette hatását az udvari körökre; e tétellel a mit

egyik kézzel adtak, azt a másikkal visszavehetik. Bocskai a mellette levő rendekkel feltárván ezen és egyéb pontokban az elhárítandó nehézségeket, azok kijavítása végett megint visszaküldötte Mátyáshoz kívánalmait. Mátyás a végponton nem akarván kockáztatni a békét, másképp segíteni nem tudott, mert a béke szövege Rudolf aláírása után meg nem változtatható, külön magyarázó és biztosító *oklevelet* (assecuratoria) adott ki Bécsben 1606. szept. 13-án. Biztosítja benne a rendeket, hogy az az aggodalmas záradék minden mellékgondolat nélkül (non mala fide) tétetett oda; s a kívánt jobbításokat a bekövetkező országgyűlés lesz hivatva kiigazítani. (Sylloge: 41. l.)

Bocskai utolsó kassai gyűlésén (1606. december 13.) felolvastatta a biztosító levelet, szívökre kötő hűveinek a pontonként elősorolt és megállapított változtatásoknak és jobbításoknak a következő országgyűlésen kiigazíttatását. A rendek megállapodása írásba tétetett december 22-én. Ezzel „nagy műve, az első magyar szabadságharcz, mely politikai és vallási volt egyaránt“ befejeztetett s „Magyarország nemzeti és állami jövőjére döntő befolyást gyakorolt“ (Nemes Elek Erdélyi Múzeum, 1879. év 88. l.).

A békekötés általános örömet keltett fenn és lenn. Siettetni kellett azt azért is, mert a nagy fejedelem — vagy a mint 1607-ben nevezték „a magyarok Mózesé“ — élete végén volt; alig néhány nap múlva 1606. december 29-én „ő felségét kivette a Krisztus a világból“ élete és hatalma délpontján 50 éves korában. Gyászba borult az ország; a fejedelem temetése egyike volt a legnagyobb hazafias temetéseknek. Halála hetedik napján tetemeit vas koporsóba zárták, 500 feketébe öltözött udvari szolga állt őrt; a nehéz selyembe vont koporsót főurak vitték a kassai nagy templomba, (mert ez Bocskai alatt vissza szállt a kassai protestáns hűvekre), hol a padok fekete selyemmel voltak bevonva. Alvinczi Péter kassai magyar pap tartotta a halotti tanítást; a magyar szónoklatot (Oratio) Rimai János udvari tanácsos, a ki szemtanuja volt a bécsi tárgyalásoknak (jan. 7.), a latint a lelkes ifjú Tököli Sebő, a fejedelem szilárd hűve.¹ A gyászmenet február 1-én indult Kassáról; Gyulafehérvárig 18 helyen állapodott meg, 18 ponton lón alkalom megannyi vidéken a részvét

¹ Az erdélyi fejedelemség elenyészte után erővel visszavették a katolikusok (1693.) a kassai székesegyházat s hol egykoron Bocskai ravatalon feküdt, most ott Rákóczi Ferencz porai nyugosznak!

megnyilatkozásának, a honfői könyek hullásának. A tetemet öt ezeret haladó diszkiséret környezte. Az volt a két országon átvonuló *gyászút*, mely a saját fegyvere által szabaddá tett országrészen húzódott át, saját hű tábora és a szabad nép vette körül mindenütt. A koporsó február 21-én érkezett Erdélybe, másnap helyezték a fejedelmi sírboltba, nőtestvére mellé, a ki Báthori Kristóf fejedelem hitvese vala. A falba ezüst lap helyeztetett felirattal. (Szilágyi Sándor, Rákócziak kora, 77. l.) A sólyomkői sziklavárból kirepült magyar Turul 27 hónapi dicső szárnyalása alatt kiderült a magyar ég, s Magyarországot visszaadta a magyarnak; a világnak, ezért marad áldott emlékezete míg magyar él e földön!

„Márványoszlop nem marad fenn épen,
Megmarad a jól megőrzött érdem“

(Byron, Childe Harold. C. II.)

Az uralkodásra képtelen, beteg Rudolfot Mátyás főherceg éppen a protestánsok segítségével a magyar trónról lemondattván, magyar királyllyá választatott, s a koronázó országgyűlés Pozsonyban (1608. okt. 22.) a bécsi békét az ország törvénykönyvébe beigtatta; s a kassai meghagyások értelmében kimaradt a veszedelmes záradék és beigtattatott a nagyjelentőségű szó „falvakban“, mely a néposztályok számára biztosítandó volt a vallásszabadságot. Sőt a vallásról két külön törvényczikk alkottatott, mely a királyi Magyarországon a két evangélikus egyházat kivette a volt püspökök fenhatósága alól s önnön felebbvalói hatósága alá helyezte; ezzel az önkormányzat öröklő jogába állított. A 46 év óta szünetelt nádori hivatal — mint a békekötők elengedhetlenül mindig követelték — visszaállított s e székbe az első protestáns nádor Illésházi István ültetett, ki hűségesen örködött Bocskai után a bécsi béke átvitele felett.

Igy lón a bécsi béke evangélikus egyházaink országos szabadságának alaposzlopa. Az alaptörvényt 200 évig igyekeztek az ország ellenségei, mikor zord idők következtek, lábbal tiporni vagy félremagyarázni, de vissza-visszatért a nemzet egységes érzülete, a mi Bocskai korát jellemezte és erőssé tette és „annyi balszerencse közt“ 200 év mulva az 1790/91-iki 26. törvényczikk a vallásról, a bécsi békére hivatkozott s ez alapra helyezkedve, hozta „örökké tartandó törvényül“ a prot. vallásszabadságát biztosító pontjait, ott is a Bocskai szelleme volt az éltető erő. Az 1859-iki nyílt parancs (pátens) ellen is e törvényre támaszkodva vívták a dicsőséges harcukat Bocskai és Illésházi utódai.

Dicsőség a valláshős emlékének! Hála a Mindenhatónak, ki időnként, sokszor az enyészet szélén, hőslékeket ajándékozott örök kegyelméből a magyar nemzetnek az idők és körülmények változásához alkalmazva, ez jele a Gondviselés felettünk örökösének. Örökdjék ezután is és a legnehezebb időkben felettünk! De nem szabad elfelejtünk, hogy az Úr Istenfélő népet gondoz atyailag, ő ad hosszú életet őt tisztelő fiainak.

Bocskai korának s a bécsi békének felüdítő *hatásai*.

1. Új szellemi áramlat fúvált mindenfelé a Bocskai kortól fogva. Először is megmozdult az egyetem eszméje éppen a protestánsok körében. A tiszántúli egyházkerület Hodászi Lukács superintendens elnöklete alatt tartott zsinatja Nagy-Károlyból 1605 június 5-én követeket küldött Bocskai fejedelemhez Kassára, kérve egy *országos főiskola* felállítását. Ennek valósitása az ő rövid uralma miatt Bethlen Gábor erdélyi fejedelemre maradt, a ki 1629-ben Gyulafehérvárt nyitotta azt meg. (Révész I. „Figyelmező“ 1881. 222. l.) Erdély függetlenségével és a nemzeti fejedelmek eltűnésével az egyetemmé fejlődés elbukott.

2. Megható végrendeletében (Sylloge: 61—79. II.) a vásárhelyi iskola építésére 3000 frtot; a váradai iskola (auditorium) építésére 200; a debreczeni diákok számára 200 frtot rendelt. Ezzel nyitotta meg az utat, melyet fejedelmi utódai a magyar iskolák javára fényesen követtek a *tudomány örökhelyeinek ápolására*. I. Rákóczi és Apafi tanszékeket alapítottak a debreczeni kollégiumban. E példából keletkeztek a jótékonyság csillagezrei kisebb-nagyobb fénynyel, mely a magyar tantügy egén a tejutat képviseli napjainkig. Ezek az iskolák a magyar állam és magyar műveltség, szellem és érzellem erősítői valának mindenha. Ez eltörölhetlen érdemök. A debreczeni főiskolában ma is meg van Bocskai alapítványa!

3. Bocskai hatására a *biblia* szabad utat vett mindenfelé. Asztalos Sándor nagyszombati jómódu polgár és tanácsbeli a biblia újnyomatásán munkált, arra áldozott. Az 1603. év közepén a rémuralom zúgása alatt vallása miatt kirekesztett a tanácsból. Pártoltja Szenczi Molnár Albert éppen a bécsi béke évében fejezte be *zsoltárfordítását*; a bécsi béke s a hazából kiható szép hírek vigasztalólag és bátorítólag hatottak lelkére. Irodalmilag, vallásilag a magyar hitjavítás századokkal daczó emlékműve, a zsoltáros könyv, 1607-ben megjelent; nemsokára a biblia kétizben (1608 és 1612.) Asztalos Sándor boldogságot érzett; a bécsi béke után minden helyen, hol annak előtte még csak házaknál sem volt szabad

olvasni a szentírást, most nyilván és nagy bátorsággal hirdethették az Evangéliomot. (Toldy F. „Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez“ Pest, 1869.) A Bocskai kor vallásos költője Szenczi Molnár Albert zsoltár szavait milliók éneklik ma, ez a Bocskai kor nyelvének zengő hirdetője ma is.

4. A szabad vallásgyakorlat csodás és *lázias tevékenységet* idézett elő; megalakultak az egyházkerületek és alkottattak az egyházi törvények s az egyházalkotmány mezején az elvek harcza közepette az újabb korig nem tapasztalható életlétetés volt érezhető. Bocskai fellépése nélkül nem jöhettek volna létre sem a zsolnai nagy zsinat alkotásai (1610), sem a messzehatású komjáti kánonok (1623), sem a szatmárnémeti nemzeti zsinat száz kánona, melyek 200 évig maradtak az egyházkormányzás oszlopai. Megindult 1608-ban a presbyterianizmus és puritanizmus elvi vitája és Szilvásújfalvi és később (1638) Tolna Dali János korában s oly magvakat vetett el, melyeknek eredménye lőn, idők multával, a presbyteriumok felállítása s az iskolákban a latin helyett a magyarnak tannyelvi méltóságára emelkedése.

5. Bocskainak a legzordonabb időben, midőn hazánk, nemzetünk, egyházunk létele forgott kockán, Illésházihoz érkezett levelének azon tétele „tudjuk azt, hogy a mi nemzetségünknek *több hazája* ennél soha, soha nem leszen s nincsen is“, nemcsak a nemzet egyesítésének lőn felbuzdító szózata siralmas hangulat alakjában, hanem jóslatszerű, ihlető eszmét tartalmazott, mert 250 év múlva költői alakban zendült meg a „Szózat“ költőjének lelkében s a megújult zord korszakban újra egyesíté szívében a nemzetet s az elnyomatás siralmas éveiben talpraállító erőt lehelt a nemzet minden fiába „a nagy világon e kívül nincsen számodra hely“, itt Bocskai lelke újra megszólalt. (Révész Imre „Emlékezés Bocskai Istvánról“. „Figyelmező“ 1878. 350. l.) Hajh! ki tudja hányszor kell még annak megszólalni!

Balogh Ferencz,
hittanár.